

Libris

Respect pentru oamii

Colecția PARADIGME

Coordonator: GHEORGHE PERIAN

Editor: MIRCEA PETEAN

Coperta: CRISTIAN CHEȘUȚ

Tehnoredactare: NICOLAE TURCAN

© Editura Limes, 2013

Str. Castanilor, 3

407280 Florești, Cluj

Tel./fax: 0264/544109; 0723/194022

Email: edituralimes2008@yahoo.com

www.edituralimes.ro

ISBN: 978-973-726-737-5

NICOLAE TURCAN

CIORAN

SAU EXCESUL CA FILOSOFIE

Ediția a II-a, revizuită

L I M E S

CUVÂNT ÎNSOȚITOR LA O CARTE CARE ÎNCEARCĂ IMPOSIBILUL.....	7
I. INTRODUCERE	13
II. EXCESUL. AVATARURILE UNUI CONCEPT	18
Întemeieri	18
Cioran și excesul.....	19
Argumente „excesive”	20
Trei sensuri ale excesului.....	23
Excesul ca limită	23
Excesul ca polaritate	25
Excesul ca indecizie	27
Premise ale „atitudinii extreme”	29
Biografia sau accidentele esențiale.....	30
„Neantul valah”	33
Lecturi formative	36
Cadrul „Generației '27”	37
III. SCRISUL. ALIENARE ȘI TERAPIE.....	41
A serie – o patrie a căderii.....	41
Despre scris.....	41
...Și stil.....	44
Terapeutică scrisului.....	46
Disjunția dintre realitate și cuvânt	48
Alienarea prin stil.....	49
Scrisul ca terapie sau despre eludarea acțiunii extreme	51
Iresponsabilitatea scrisului sau a spune excesul.....	52

IV. GÂNDIREA. ÎNTRE DISTRUGERE ȘI LUCIDITATE.....	56
„Cazul” gândirii.....	56
Diferența dintre a gândi și a fi	56
Gândirea — distrugere a vieții	58
Antifilosoful.....	63
Nihilismul și neputințele lui.....	69
A fi sau a nu fi nihilist	69
Nihilismul insuficient	72
Scepticismul paradoxal	74
Despre scepticismul cioranian.....	74
Soliditatea vizibilă a unei metode	74
Scepticismul: damnare sau mântuire?.....	78
Un cavaler al scepticismului	82
Consecințe ale scepticismului paradoxal	87
„Cunoașterea postumă” și nonfăptuirea	87
Defascinațiile lucidității.....	92
Căile înțelepciunii	93
Înțelepciunea ca detașare și impasibilitate	93
Antiînțeleptul	95
Avantajele înțelepciunii	97
Înțeleptul insuficient.....	98
Adevărul	99
V. FILOSOFIA VIEȚII.....	104
A fi — un exercițiu în orizontul neantului.....	104
Viața, mereu contradictorie.....	108
Pentru o definiție a vieții	108
Plenitudinea vieții.....	111
Viața, acest irațional.....	114
Sensul vieții	118
Soluții pentru a fi viu.....	124
VI. O ANTROPOLOGIE NEGATIVĂ.....	128

Omul aventuros.....	129
Negații radicale ca răspunsuri la întrebarea „Ce este omul?”.....	130
Afirmatii într-o antropologie negativă.....	134
Mizantropul teoretic.....	136
VII. SUFERINȚA. DE LA NONSENS, LA DEFINIȚIE A OMULUI.....	141
Încercare de definiție.....	141
Cauzele suferinței.....	142
Sensurile suferinței.....	144
VIII. MOARTEA ȘI SINUCIDEREA. ÎNCERCĂRILE LIMITEI.....	149
Singularitatea morții.....	149
Definiții.....	149
Unicitatea morții.....	151
A ști că mori.....	156
Cel care știe că moare.....	156
Dorință și spaimă.....	159
Imanența morții.....	160
Actualitate și uzură.....	163
Soluții în fața morții.....	164
Sinuciderea — pentru o teorie a eliberării.....	167
Definiții.....	167
Pro și contra sinuciderii.....	168
IX. CU DUMNEZEU PE ALEILE SINGURĂTĂȚII.....	173
De la religie în general, la religia proprie.....	174
Trăsături ale religiei.....	175
Negații și „cai troieni”.....	179
Afirmatii negatoare și afirmații pure.....	183
Religia proprie sau crezia după Cioran.....	188
Creștinismul.....	193
Diagnosticul decadenței.....	193
Critici împotriva creștinismului.....	194
Neutralități, concesi, admirații.....	204

Orientul religios.....	209
Credința.....	212
Despre credință.....	212
Întâmpinări negative.....	216
Afirmarea credinței și ambivalența.....	220
Rugăciunea.....	224
Sfințenia.....	229
Definiții și diferențieri.....	230
Împotriva sfinților.....	233
Discipolul sfinților.....	237
„Sfântul” Cioran. Partea îngerului.....	238
Asemănări ironice și parțiale.....	240
Simple notații afirmative.....	241
Excese și virtuți. De partea sfinților.....	242
Dumnezeu.....	245
Definiții.....	245
Negatorul Cioran.....	248
Afirmatii.....	252
X. EXTREMISMUL POLITIC.....	257
Valoarea operei vs. căderea în politic.....	257
O lectură politică.....	257
Devenire politică și identitate categorială.....	258
Implicarea politică a lui Cioran.....	260
Începuturi: de la apolitismul inițial la necesitatea politicului.....	260
Pasiunea pentru România.....	262
Înfățișările unui extremist.....	264
Profetismul cioranian.....	264
Anularea spiritului critic. Iraționalitatea.....	266
Forța și întemeierea (i)rațională a crimei.....	269
Adversități.....	273
Împotriva tradiționalismului.....	273

Impotriva democrației	275
Impotriva străinilor	277
○ discuție asupra vinovăției.....	280
XI. CONCLUZII.....	284
BIBLIOGRAFIE	287

I. INTRODUCERE

DIVERSELE ABORDĂRI CRITICE ALE OPEREI lui Cioran s-au izbit de la bun început de cascada contradicțiilor pe care gândirea acestuia le cuprinde. Întrucât nu există un singur Cioran¹, se poate vorbi cu îndreptățire — ca despre o „veritabilă dominantă exegetică”² — de dificultatea/imposibilitatea comentării acestei opere. Negații extreme, adeseori scandaloase, sunt negate la rândul lor în aceeași frază, ori câteva pagini mai încolo, atunci când nu sunt pur și simplu contracarate de afirmații insidioase, ce aruncă în perplexitate încercarea exegetică.³ Avem de-a face, după cum observa un comentator francez, cu o scriitură care neagă ceea ce afirmă.⁴ Profund conflictual, discursul cioranian se lasă greu surprins într-o interpretare unică. Despre Cioran e mai facil să scrii scurte eseuri sau notații fragmentare, care să păstreze nealterate (și neînțelese!⁵) contradicțiile, decât să te înhami la o exegeză unitară, cu puțini sorți de izbândă. Ase-

¹ Vezi WILLIAM KLUBACK, MICHAEL FINKENTHAL, *Ispitele lui Emil Cioran*, traducere și note de Adina Arvatu, C. D. Ionescu și Mihnea Moise, Ed. Univers, București, 1999, p. 12.

² CONSTANTIN ASLAM, „Emil Cioran — gândirea vie și respingerea terțului hermeneutic”, *Viața Românească*, anul C (100), iunie-iulie, nr. 6-7, 2005, p. 97.

³ PATRICE BOLLON, *Cioran l'hérétique*, Éd. Gallimard, Paris, 1997, p. 150.

⁴ SYLVIE JAUDEAU, *Cioran ou le dernier homme*, José Corti, Paris, 1990, p. 24.

⁵ MICHAEL FINKENTHAL arată că, pe măsură ce înaintăm în lectura lui Cioran, confuzia sporește în loc să se diminueze (WILLIAM KLUBACK, MICHAEL FINKENTHAL, *Ispitele lui Emil Cioran*, p. 34).

Res menii sofistului lui Platon, Cioran își scapă tocmai atunci când aveai iluzia că s-a lăsat prins, parcă pentru a sublinia încă o dată că gânditorul scrie pentru poeți, iar nu pentru profesorii sistematizatori; acestora din urmă le rămâne filosoful, personaj de care Cioran se îndepărtează¹ însă critic, aruncându-l în conul de umbră al negațiilor susținute. De aceea o întrebare ni se pare legitimă: nu este oare încercarea exegetică sortită de la bun început eșecului, atunci când ia în discuție un gânditor precum Cioran — excesiv, risipit în contradicții și refractar la sistem?

Vom încerca să răspundem în lucrarea de față că imposibilitatea unei priviri unitare asupra fragmentelor cioraniene poate fi depășită, că gândirea fragmentară, decriptată într-un anumit fel, poate fi surprinsă într-o exegeză unitară. Soluția noastră, pe care vom încerca s-o demonstrăm în baza unei analize atente a operei lui Cioran, pornește de la ideea că, pentru a-l înțelege, trebuie să apelăm la conceptul de *exces*, adevărat punct de fugă în ansamblul scrierilor lui. Dar cum excesul nu poate fi gândit în afara unor limite pe care să le excedeze, discuția se va menține în câmpul metodologic deschis de peratologia² lui Gabriel Liiceanu. Am putea spune că excursul de față este un fel de peratologie aplicată, fiindcă liniile de forță ale limitei vor fi recognoscibile în structurarea capitolelor, în polarizarea discuțiilor, în organizarea ideilor etc.

Deși nouă prin caracterul radical propus aici, soluția a fost parțial sesizată și de alți comentatori, fără ca ea să se constituie într-un demers filosofic consistent. Astfel, Dan C. Mihăilescu vor-

¹ Fără ca distanța să fie prea mare, fiindcă e dificil de răspuns la întrebarea dacă avem de-a face cu un scriitor sau cu un filosof, Cioran fiind „inclasabil și refractar la categorii” după cum observă Sylvie Jaudeau, care preferă să-l definească simplu — „un spirit liber” (vezi SYLVIE JAUDEAU, *Cioran ou le dernier homme*, pp. 13-14).

² Pentru o discuție asupra peratologiei, vezi GABRIEL LIICEANU, *Despre limită*, Humanitas, București, în special pp. 169-172. Mărturisim că această lucrare a inspirat, de altfel, cercetarea de față, alături de *Trilogia culturii* a lui Lucian Blaga.

bea despre Cioran ca despre un exces în excesul generației interbelice¹, Liviu Antonesei susținea că este „probabil cel mai excesiv spirit polemic al generației sale”², Ionel Necula pomenea despre „aptitudinea pentru extreme și pentru exultanță”³ a lui Cioran, iar H.-R. Patapievici îl considera pe gânditor drept un „fetișist al excesului”⁴, afirmând că pentru Cioran, criteriul adevărului este excesul⁵. (În fapt, excesul se referă mai puțin la *adevărurile* cioraniene, recunoscute ca adevăruri întâlnite și la maestrul său, Pascal, Schopenhauer și, mai ales, Nietzsche — după cum observa Susan Sontag, în introducerea la ediția engleză a volumului *Ispita de a exista*⁶, și după cum recunoștea autorul însuși —, cât la felul în care acestea sunt *modulate stilistic*. Acuza de lipsă de originalitate combinată cu recunoașterea statutului de stilist desăvârșit sunt două argumente care, deși contradictorii, deși insuficiente, întăresc ideea *modulației prin exces* a ideilor-adevăruri cioraniene. O constatare similară face și Nicole Parfait, care observă că moralistul — ale cărui apoftegme nu au nicio valoare didactică — este de fapt un estet.⁷)

De asemenea, într-o carte bine scrisă, dar greu de acceptat, atât în demersul ei exagerat freudian, cât și în concluziile referitoare la acuzația de extremism politic perpetuu, adusă gândito-

¹ DAN C. MIHĂILESCU, „Prefață” la Cioran, în *Revelațiile durerii*, ediție îngrijită de Mariana Vartic și Aurel Sasu, Ed. Echinoc, Cluj, 1990, p. 16.

² LIVIU ANTONESCI, „Momentul «Criterion» — un model de acțiune culturală”, în *idem*, *Nautilus*, Ed. Cronica, Iași, 1998, p. 65.

³ IONEL NECULA, *Cioran, scepticul nemântuit*, Ed. Demiurg, Tecuci, 1995, p. 115.

⁴ H.-R. PATAPIEVICI, „E.M. Cioran : entre le «démon fanfaron» et le «barbare sous cloche»”, în *Lectures de Cioran*, textes réunis par Norbert DODILLE et Gabriel LIICEANU, L’Harmattan, Paris, 1997, p. 61.

⁵ *Ibidem*, p. 62.

⁶ *Apud* WILLIAM KLUBACK, MICHAEL FINKENTHAL, *Ispitele lui Emil Cioran*, p. 50.

⁷ NICOLE PARFAIT, *Cioran ou le défi de l'être*, Éd. Desjonqueres, Paris, 2001, p. 119.

Res rului de la Rășinari, Valentin Protopopescu îl include pe acesta în rândul personalităților-limită, încadrându-l în „nosografia vagă a *borderline*-ului”¹, caracterizată de stări-limită. Cum demersul de față nu este unul psihologic și cum nici Cioran nu se limitează la psihologie, atunci când ia în considerare atitudinea extremă care-l caracterizează, păstrăm doar sugestia, binevenită, din acest domeniu conex.

Nu în ultimul rând, semnalăm o observație a unei comentatoare franceze: persistența excesului în tonul lui Cioran ne ajută să-l înțelegem nu doar pe Cioran, omul și personajul scrierilor sale, dar și pe scriitorul și gânditorul care este².

Toate aceste exemple ne îndreptățesc să facem un pas *radical* mai departe și să încercăm o analiză a întregii opere a gânditorului din perspectiva excesului. Întrebările cărora va trebui să răspundem sunt următoarele: Care sunt formele excesului care dinamizează scrierile lui Cioran? Cum apar marile teme cioraniene coagulate în jurul acestui concept peratologic? Cum poate excesul să înstrăineze gândirea de exigențele ei logice, pentru a o face să plonjeze frenetic în paradoxuri irezolvabile? Și, firește, în ce fel este excesul cheia pentru înțelegerea profunde unități a operei lui Cioran, unitate despre care pomenea Nicole Parfait³, în pofida contradicțiilor răspândite pretutindeni?

Pentru a răspunde, vom analiza mai întâi ocurențele excesului în opera lui Cioran, fapt care va configura peratologic câmpul cercetării. Vom lua apoi în discuție principalele teme cioraniene — scrisul, gândirea, viața, omul, suferința, moartea, religia, Dumnezeu, politica — încercând să demonstrăm că excesul este de fiecare dată prezent, modulându-le pe fiecare în parte și aruncând o lumină unitară asupra contradicțiilor ce abundă. Și pentru că, după cum recunoștea și Cioran, în afara expresivității și a stilului, sensurile pot părea lipsite de originalitate, fiind vorba

¹ VALENTIN PROTOPOPESCU, *Cioran în oglindă: încercare de psihanaliză*, Ed. Trei, București, 2003, pp. 213-214.

² NICOLE PARFAIT, *Cioran ou le défi de l'être*, p. 167.

³ *Ibidem*, p. 8.

de probleme general-umane cu o anumită recurență în peisajul gândirii post-nietzscheene, vom vedea în ce fel semnul abuziv al excesului le transformă în reușite stilistice.

Din punct de vedere metologic, dat fiind că despre o evoluție *radicală* a lui Cioran se poate vorbi doar în raport cu extremismul politic, cercetarea se va derula transversal, pentru a surprinde sensurile principale din spectacularul paradoxurilor, excepție făcând capitolul referitor la angajarea politică a lui Cioran, unde diacronia istorică s-a impus de la sine. De asemenea, precizăm de la bun început că vom folosi termenii „exces”, „extremă” și „atitudine extremă” unul în locul altuia, după cum ne-o vor cere exigențele stilistice, plasându-i într-o relație de sinonimie.

AVATARURILE UNUI CONCEPT

ÎNTEMEIERI

ÎNTR-UN SCURT CUVÂNT INTRODUCATIV LA volumul *Singurătate și destin*, unde sunt adunate marea majoritate a articolelor de tinerețe, Cioran scria, la jumătatea anilor 1990:

„Sunt eu? Nu sunt eu? Rămân perplex în fața anilor, a evenimentelor și a atâtor cuvinte cu sens și fără sens. Cum să nu fiu contaminat de un inepuizabil orgoliu, de credința în sine și de victoria asupra fricii de ridicol? Adevărul este că credeam în mine, că-mi arogasem o soartă și că tensiunea interioară era întreținută de un vârtej în același timp rafinat și sălbatic. *Secretul meu era simplu: n-aveam simțul măsurii* (s.n.). În fond aceasta-i cheia oricărei vitalități”¹.

Mărturia — cu atât mai importantă cu cât surprinde, „simplu”, pentru a relua adjectivul folosit de autor, linia fundamentală a articolelor — e viabilă și datorită privirii obiectivate de distanța celor aproximativ șaiszeci de ani care-l despart de acele scrieri. Demăsura, nechibzuința, exagerarea sunt atribute ale felului în care tânărul Cioran înțelegea să-și scandalizeze, scriind, contemporanii, la fel cum va continua s-o facă până la sfârșit. În aceste condiții, nu e oare corect să-l credem pe cuvânt atunci când, succint și laconic, își situează viziunea asupra lucrurilor sub un

¹ CIORAN, „Notă introductivă”, în *Singurătate și destin*, Ed. Humanitas, București, 1991, p. 7.

mare semn de exclamare, după cum afirmă, de altfel, și în *Mărturisiri și anateme*¹?

Ce poate să însemne această lipsă de măsură, decât că acea „atitudine extremă”, ce apare încă din scrisorile către Bucur Țincu, se manifestă, uneori cu violență, filtrând datele care ajung în opera scrisă, creându-le chiar, amplificându-le sau nimicindu-le, după cum o cere spiritul cioranian? „Obsesia *ultimului* în toate cele, ultimul ca o categorie, ca formă constitutivă a spiritului, ca anomalie originară, și chiar ca revelație”, scrie Cioran în *Sfârtecăre*², dovedind că, în anumite momente, excesul putea dobândi o demnitate aproape categorială, *i.e.* apriorică, făcând posibile toate celelalte experiențe ale spiritului.

Cioran și excesul

Înclinația pentru extreme a lui Cioran poate fi observată mai întâi din simțul accentuat pentru mistică. Drept exemplu stă portretul pe care Cioran i-l face lui Henri Michaux, unde e ușor recunoscutibil, printre rânduri, autoportretul.³ Devorându-i pe mistici în tinerețe, Michaux visa să se călugărească, iar neîmplinirea acestui vis îl va transforma într-un mistic „refulat și sabotat”, într-un (atenție!) căutător al stărilor extreme situate „*dincoace de absolut* (s.a.)”⁴, cum o dovedesc lucrările lui despre drog. Devorându-i la rândul său pe mistici, Cioran a rămas la fel de atras de religiozitatea stărilor extreme, considerând că orice intensitate, indiferent de calitatea ei morală, este religioasă. Amator al stărilor extatice, el îndemna în *Car-*

¹ CIORAN, *Mărturisiri și anateme* (1987), traducere de Emanoil Marcu, Ed. Humanitas, București, 1994, pp. 142-143.

² CIORAN, *Sfârtecăre* (1979), traducere din franceză de Vlad Russo, Ed. Humanitas, București, p. 110.

³ CIORAN, *Exerciții de admirație* (1986), traducere din franceză de Emanoil Marcu, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 153.

⁴ *Ibidem*.

Resp. *tea amăgirilor* ca „în fiecare clipă să fii la marginea ființei tale (s.a.)”¹, căutând, așadar, excesul și situându-și definiția sinelui fie la înălțimea furiei, fie în adâncul descurajării. Ceea ce refuza Cioran era tocmai nivelul mediu al existenței², acel „pur și simplu” al omului comun, temperatura mediocră pe care n-o putea înțelege și la nivelul căreia plasa inclusiv revoluțiile, prea mici pentru intensitățile lui. Doar sfârșitul lumii l-ar fi putut „satisface”³, după cum intonează în *Caiete*, și doar pentru apocalipsă s-ar fi deranjat.⁴

Toate aceste exemple, care ne arată chipul unui Cioran extrem (mai înainte de a fi extremist), explică atitudinea față de situațiile intense, voluptuos practicate. Chiar și atunci când va recunoaște proximitatea periculoasă a excesului (proximitate ce anunță devastările viitoare), gânditorul o va fi ales deja: „Zi și noapte îmi reproșez neîmpăcarea cu mine însumi. // Nu poți să declari nepedepsit, ani în șir, că dezechilibrul e sfânt (s.a.)”⁵. Desigur, o atare alegere, având accente tragice, e problematică, însă argumentele lui Cioran abundă.

Argumente „excesive”

Prin urmare, cum este justificat excesul de către Cioran? Mai înainte de a-l vedea prezent în marile teme, trebuie să răspundem la această întrebare, încercând să surprindem și dinamica proprie prin care excesul devine tot mai excesiv.

¹ CIORAN, *Cartea amăgirilor* (1936), Ed. Humanitas, București, 1991, p. 37.

² CIORAN, *Silogisme amărăciunii* (1952), traducere din limba franceză de Nicolae Bârna, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 39.

³ CIORAN, *Caiete*, vol. I, ediția a II-a, cuvânt înainte de Simone Boué, traducere de Emanoil Marcu și Vlad Russo, Ed. Humanitas, București, 2005, p. 17.

⁴ CIORAN, *Despre neajunsul de a te fi născut* (1973), ediția a doua, traducere de Florin Sicoie, Ed. Humanitas, București, p. 143.

⁵ CIORAN, *Caiete*, vol. I, p. 175.

Firescul excesului. Pentru Cioran excesul rămâne o atitudine fundamentală, chiar atunci când va încerca, fără succes, s-o evite¹; întrezărim aici o *continuitate* maladivă în favoarea căreia va aduce câteva argumente. Mai întâi de toate, atitudinea extremă (sau excesul) este *firească* naturii umane, care, pusă să aleagă între seninătate și sânge, va înclina în mod natural către sânge.² „Există — scrie Cioran — o voluptate numai a noastră: aceea a conflictului *in sine*.”³ Această ereditate conflictuală, definitorie pentru om, nu poate decât să compromită valorile măsurii și ale înțelepciunii. Atunci când apar, acestea sunt excepții de la regulă, nu regula. Cei mai mulți dintre oameni nu pot decât să i se conformeze, asaltând, precum Cioran, limitele sau doar cochetând cu ele, livrându-se unor experiențe dintre cele mai riscante, din spirit de aventură, dar și din necesitate. Argumentul e curat ontologic: „...pătimași suntem cu toții, niște turbați care, pierzând formula păcii lăuntrice, nu mai avem acces decât la meșteșugul sfâșierii”⁴.

Valoarea excesului. Un alt argument în favoarea excesului este valoarea intrinsecă pe care acesta o deține. „Să faci altceva decât lucruri ieșite din comun este într-adevăr inutil”⁵, declamă Cioran, pentru care valoros este doar ceea ce se prezintă „în forme ultime”⁶, *i. e.* excesive; urmarea nu-i mai prejos: viața nu ne-a fost dată pentru a o trăi normal, ci pentru a o stoarce de

¹ Vezi de pildă mărturia din *Caiete*, unde sunt puse față în față dorința de a fugi de orice exces și incapacitatea de a o pune în practică, datorită faptului că iubește „accentele pătimașe și strigătul latent din orice adevăr” (*Caiete*, vol. I, p. 54).

² CIORAN, *Ispita de a exista* (1956), traducere din franceză de Emanoil Marcu, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 17.

³ *Ibidem*, p. 101.

⁴ *Ibidem*, p. 6.

⁵ CIORAN, *Caiete*, vol. II, ediția a doua, traducere din franceză de Emanoil Marcu și Vlad Russo, Ed. Humanitas, București, 2003, p. 317.

⁶ CIORAN, *Pe culmile disperării* (1934), Ed. Humanitas, București, 1990, p. 165.